

# BOTÀNICA FESTIVA AL BAIX VINALOPÓ

Daniel CLIMENT I GINER
IES Badia del Baver, Alacant

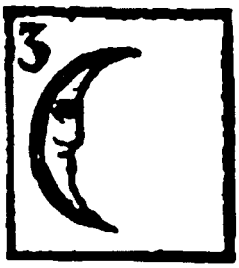
Determinats rituals festius no s'entenen sense l'ús o la presència de certes plantes. Eixa relació ve d'antic, i al Baix Vinalopó s'ha mantingut en algunes celebracions ben assenyalades. El cas més emblemàtic potser siga el de la processó del Diumenge de Rams i les **palmes** que, artísticament treballades, s'han expandit per molts altres territoris veïns i llunyans. Palmes que també s'han associat a determinades creences, com el que una vegada beneïdes i posades al balcó o a les finestres d'una casa prevenien als seus moradors de la influència dels esperits malignes.[1] Si en lloc de posar-se al balcó, són cremades el dissabte de Glòria, la cendra serveix per a marcar els fronts dels creients en el començament de la Quaresma, el dimecres de Cendra.

I, parlant de marques a la cara, antigament, quan no hi havia cosmètics tan elaborats com ara, les xiques d'Asprella, en arribar Carnestoltes, es pintaven els ulls amb unes barretes negres que creixien sobre una gramínia ben abundant als erms, l'**almasset** (*Lygeum spartum*).

Tornant a la **palmera** (*Phoenix dactylifera*), aquesta planta s'usa també en un altre ritual diferent del de les palmes. Ens referim a l'elaboració d'atxes, que els xiquets fan amb el cedàs (la fibra que queda entre les tabales o restes del tronc en escarmondar la palmera), i que encenen la nit de Reis per a indicar la pròpia presència als Mags i esperar que els hi duguen els regals.

Una de les festivitats més emblemàtiques de la primavera és el Corpus, que se celebrava el dijous posterior als cinquanta dies després de

[1] Eixa protecció enfront d'esperits malignes l'hem trobada associada també a la rua (ruda, *Ruta chalepensis*), sobretot a Crevillent, potser pel fet que aquesta planta s'usava per a espantar rates i ratolins, sovint causants dels sorolls que se senten a l'interior de cases antigues.



Pasqua. Abans, en les processons que es feien per eixa efemèrides, homes en saragüells, damunt de carros arrossegats per bous marrons, escampaven branques de **baladre** (*Nerium oleander*) i de **trenca olla** (*Limonium sp.*) pels carrers per on havia de passar la Custòdia.

Una altra planta lligada a festes és l'**alfàbega** o **alfàbiga** (*Ocimum basilicum*), tant a Crevillent (per sant Gaietà, el 7 d'agost), com a Elx, per la Mare de Déu d'Agost, com ens ho recorda Gaspar Jaén, arquitecte i poeta, en el seu poemari *La Festa*:[2]

**Alfàbigues** d'Agost pels carrers del record ... (I)

Al capçal, còssils de lliris, mates d'**alfàbiga** ... (XXV)

Però on potser es manifeste una major relació amb les plantes durant una festivitat determinada siga durant el dia de l'Ascensió,[3] quaranta dies després del diumenge de Pasqua, i en què, segons conta la tradició, a les dotze del migdia les fulles de les oliveres es creuen entre si, saludant d'eixa manera al Senyor crucifixat. Eixe dia és costum eixir al camp a menjar *arròs amb conill i caragols*, i uns pastissets en forma d'esclavons: els *rotllos* o *esclavonets*.

Però també s'ix a «fer herbetes» medicinals i aromàtiques, que una volta collides s'amarren amb cordill d'espart fent «feixets», i que després servien per a preparar infusions amb nombroses propietats medicinals per a catarros, problemes digestius, mal de cap, nerviosisme, insomni, etc. També es preparaven licors, generalment per maceració en aiguardent, de combinats de diverses herbes com tomello, rabo-i-gat, i setge, als quals sovint s'afegia canyella en rama, granets de café o de raïm, cireres, sempre amb un toc personal transferible de pares a fills.

Eixa tradició ha estat arreplegada a l'entranyable llibre *Cançonetes de fil i cotó*,[4] de Peral, Sempere, Mallebrera i Valero, del qual seleccionem aquest fragment:

> Anar a fer herbetes el dia de l'Ascensió» ha estat una de les tradicions més populars d'Elx. Nomenar l'Ascensió és parlar d'una litúrgia, repetida cada any, d'un culte a la serra, a la naturalesa, de la qual s'agafen els feixets de cantauesso, rabo-i-gat i altres plantes aromàtiques que est troben a les curtes elevacions dels voltants de la nostra ciutat.
>
> Encara de nit, la gent s'encaminava cap al seu punt de destí: l'Animeta, la font del Totxó, la cova «del tio Cento el nap», la pinada del Molí, la Penya, la serra Grossa, ...
>
> Abans d'eixir del poble es feia una parada a les tendes-bar per desdejunar-se amb els rotllos d'aiguardent i «l'herbero», els més afamats, els del «tio Manolico».
>
> En clarejar el dia ja s'havia fet el camí amb uns altres grups, tots ben proveïts per a l'ocasió: el perol, el conill dins d'un sac, els

[2] Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1982.

[3] Festa que sempre se celebrava en dijous i que des de fa uns anys ha estat traslladada al diumenge següent.

[4] *Vid.* Peral, Sempere, Mallebrera i Valero. *Cançonetes de fil i cotó*. Edicions Ràdio Elche. 1988. p 152-153.

cabassos, ... i el bon humor que tothom mostra al començament d'una jornada en la que esperen passar-ho bé.



A mitjan matí, mentre alguns tornaven amb llurs càrregues de mates, podien trobar-se amb el conill ja pelat penjant de les rames d'un garrofer, les dones ocupades en la preparació del dinar i algun que altre en plena siesta del borrego.

Abans de dinar, mai no podia faltar el nuvolet, i després es preparava alguna infusió feta amb les herbes recollides. Amb les infusions s'obtenien les virtuts de les plantes: unes són estimulants, altres tòniques, n'hi ha contra la malenconia i la depressió, per aclarir la pell, per a tranquil·litzar i ajudar la son, o per millorar o facilitar la digestió.

Hi ha també un antic costum, la dels aiguardents macerats, els «herberos», fets amb velles receptes, perfumats amb diversos additius, el més important de tots ells la imaginació.

Per tal d'experimentar, cal proveir-se d'una bona botella de base ampla, quan més millor, i d'aiguardent de bona qualitat. A continuació, un grapadet de **cantaueso**, **rabet de gat**, **àrnica**, **olivardeta**, **setge**, **tomello**, **herbeta la sang**, **sàlvia**, **herba lluïsa** i **herba-sana**. Per a donar-li una aroma més forta, ficarem una miqueta de **ruda**, **manrúbio** i amaro. A més a més, afegirem unes fulles de **llimoner**, uns granets de café, unes **cireres**, alguna **pereta**, grans de **raïm**, **raïmet de pastor**, un **gínjols** i una miqueta de canyella en rama. Aromatitzar el café o una infusió amb unes gotes d'un herbero és una vertadera delícia.

Eixe dia es canten determinades cançons, molt populars, que reproduïm a continuació:

### *EL DIA DE L'ASCENSIÓ*[5]

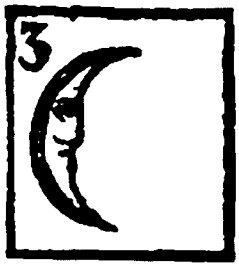
El dia de l'Ascensió
si voleu saber que hem fet
escolteu amb atenció
i vos cantaré un poquet.
Hem anat a **fer herbetes**
més allà del molí Nou,
pujant serres i llometes
hasta que en tinguérem prou.
Venim de la cova del tio Cento «el nap»,
portem mançanilla, portem rabo-i-gat,
portem cantauesso i herbeta la sang
portem un fardatxo d'enmig el barranc.

I també:

VENIM DE FER HERBETES

Venim de fer herbetes de l'Ascensió
de la serra el Pantano les he fet jo

[5] Lletra d'Antonio Sánchez Martínez, venedor de topall i contraforts; *músic aficionat*, tocava el clarinet, i, poeta ocasional, escrigué cançons tan conegudes com aquesta i «Venim de fer herbetes». Seu és també el *Coro dels heraldos* que canten aquestos en la comitiva de la vinguda de la Mareded éu.



Portem un cantauesso i rabo-i-gat.
El setge que portava
me l'han furtat, me l'han furtat.
Totes les herbes que jo he fet
me'ls he enrotllat en un feixet
per si a la dona li fa mal
la panxa o el queixal.
Visca la Vila, el Pla i Raval
No hi ha millor ratet
ni més diversió
quan venim de fer herbetes
el dia de l'Ascensió.

També és freqüent sentir i cantar aquesta altra:

LA VENTA DE JOSÉ

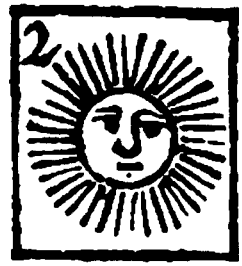
El dissabte per la nit,
vario del coro Calvé
anàrem a fer herbetes
a la venta de José.
Prenguérem el xocolate
i estem tots rendits de son,
ane-mo'n a fer herbetes
a(ba)ns que calfe més el sol.
I després de fer herbetes,
farem un gotet
i en la font de la Gota
mo's farem un nugolet.

Pel que fa a cançonetes lligades a plantes, a Crevillent hem recollit aquesta cançoneta lligada al treball de l'**espart** (*Stipa tenacissima*), i que ballada amb ritme de fandango pausat, l'anomenat *ball xafat* de Crevillent, diu:

Tot el dia fent pleita
sense menjar de calent
¡Maldita siga la pleita
i l'**espart** de Crevillent!

Unes altres cançonetes, i també algunes de les endevinalles que vénen a continuació, posseeixen un cert caràcter sexual o en ocasions escatològic, associats a la forma de la planta en qüestió o a la semblança morfològica del fitònim amb alguna part de l'anatomia humana.

Dalt d'un **pi**
havia un teula(d)í,
vaig anar a pillar-lo
i era el meu cosí.



Xiquetes[6] de les covetes
si voleu matar un lladre
poseu aigua a la serena
i fulletes de **baladre**.

**Garrofer** de quinze soques
i ca' una com el puny
eixa cançó que tu cantes
me la clave jo en el cul.

En la **figuera** redona
m'he deixat les espardenyes
mare no s'ho diga al pare
que jo tornaré per elles.

En Sant Joan, la malvasia
en Monòver, aiguardent
en Elx, **mangranes i palmes**
i en tots puestos, almetlers.

Vint-i-cinc en un rotglet
tots menjant **figues de pala**
i allí estava el Joaquinet
que la nòvia lis pelava.

Les xiques d'este rodal
tenen les panxes pelades
de pujar a les **figueres**
i menjar-se-les clevillades

Un altre aspecte de botànica festiva són les endevinalles, els refranys, les dites i comparances, els jocs de paraules, els embarbussaments i les petites contarelles. Vegem-ne alguns exemples ben coneguts al Baix Vinalopó.

Embarbussament

Un **mangraneret**
molt ben estirorejadet
i no hi ha ningun estirorejador
que l'estiroretge millor que jo.

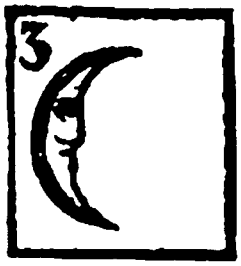
I, per acabar, un parell de petites contarelles que posen de manifest, de manera jovial, el coneixement que tenen els llauradors de la seua terra.

En la primera, es narra una hipotètica conversa entre la cula (*Avena barbata*) i el margall (*Lolium rigidum*), on es vol significar que no hi ha prou amb arrancar-les d'arrel, sinó que cal endur-se-les darrere i desfer-se'n d'elles, ja que sinó tornen a créixer.

**Conversa entre la cula i el margall**:

La cula li diu al margall: -l'amo ve-.
I el margall li diu: -du cabàs?-.
-No-.
-Entonses no hi ha cas-

[6] També es canta acompanyant un ball xafat, de Crevillent.



**Endevinalles**

| | |
|---|---|
| Una senyora s'està al terrat, amb la cua verda i el vestit morat | **Albergina** |
| Té dents i no menja, té cap i no és un home | **All** |
| Una cosa com el puny que té pèls en el cul | **Ceba** |
| Verd i no és jolivert, groc i no és albercoc, negre i no és gra de pebre | **Dàtil** |
| Té espines i no és bacallar, porta corona i no és capellà, tonto serà qui no ho endevinarà | **Figa de pala** |
| Cent i cinquanta, dalt d'una branca; menos el governaor, tots d'un color | **Llimoner** |
| Verd per fora, encarnat per dins, pepites negres, riu d'aigua | **Meló d'aigua** |
| Un gegant molt alt, molt alt, amb les castanyes penjant | **Palmera** |
| Set pams en tinc, dos de cabota, les castanyes penjant, i pèls a la soca | **Palmera** |
| Una cosa com el dit, ben tallat i ben cosit | **Pèsol** |
| Una cosa com el dit, que en tocar-ho fa xurrit | **Pèsol** |

**Refranys, dites i comparances**

| | |
|---|---|
| Més amarg que la bracera | **bracera** |
| Menjar arròs i fenàs (... és a dir, arròs sense cap substància) | **fenàs** |
| Estar en la darré(ra) fulla (... és a dir, estar a punt de morir) | **fulla** |
| Ser més roin que la grama | **grama** |
| El margall pa'l cavall i la cula pa la mula[7] | **margall, cula** |
| Que coses més bones que cria el Senyor, per baix les muntanyes raïm de pastor | **raïm de pastor** |
| Qui passa pel romero i no l'ol, no té lo que vol. | **romero** |
| Se'l coneix més que a la rua | **rua** |

En la segona, igual a l'arreplegada en forma de rondalla per Enric Valor a Castalla, ens l'han contada diversos llauradors del camp d'Elx, i ens parla de l'aposta amb el dimoni d'un jugador empedreït, que, com al *Faust* de Goethe, acorda donar-li l'ànima si li aconsegueix el que li demana, ço és guanyar durant tot un any totes les partides que jugue.

Només li posa com a condició que vinga a replegar-li l'ànima quan els garrofers ja no tinguen garrofes, i el dimoni, en acceptar la condició, ha perdut l'aposta, ja que ignorava que el garrofer sempre en té de garrofes, encara que aquestes siguen molt menudes, ja que comencen a créixer abans de què caiguen les de la collita anterior.

[7] Dita similar a la del Baix Segura i refereida a les mateixes plantes: «El vallo pa'l caballo i la cula pa la mula»